

Smid Róbert

A derridai és mcluhani írás színterei: jelölő kontra médium?

*„Ha a filozófia utolsó szava – elérve határait – az írás volt,
akkor a következő szó a médium kell legyen.”*

Peter Sloterdijk

Walter J. Ong közismert – és most már magyar nyelven is elérhető – könyvében két helyen említi Jacques Derridát, ám olvasatát erőteljesen kondicionálja az, hogy a dekonstrukciót leginkább a (poszt)strukturalizmus egyfajta kiterjesztéseként értelmezi (annak ellenére, hogy külön fejezetet szentel neki). Ong megjegyzi, hogy a dekonstrukció inkább félreérti az írás valódi természetét, így sokkal közelebb kerül a nyomtatáshoz (Ong 2009: 121 és 127), s vizsgálódási tere képtelenné válik azon túlmutatni; ezzel lényegében nem kevesebbet állít, mint hogy a dekonstrukció nincs tisztában saját mediális megalapozottságával, színtereit, melyeket az írás hozna létre, szükségképpen félreérti. Ez persze aligha meglepő, tekintve, hogy már maga McLuhan is kétségbe vonta a dekonstrukció médiaelméleti kiterjesztheségét, az újabb irányzatok pedig mintha hasonló kritikát fogalmaznának meg Derridával szemben: Kittler hiányolja a radikalizmust, azt a bizonyos technikai médiumok felé tett még egy lépést – mellyel mintha egy platformra kerülne gondolkodásában jelen tanulmány két főszereplője –, míg a kultúrtechnikai vizsgálódások a derridai íráselméletnek rendre azt hánytorgatják fel, hogy az túlzottan nyelvközpontú, s az e kapcsolat szülte diszkurzivitás elkendőzi az írás unikalitását, szimbolikus és technikai horizontjainak kiteljesülését.

Jelen szöveg célja így egyrészt azoknak a hasonlóságoknak a vizsgálata, melyek csak lát-szólag biztosítanak konszenzust a derridai és mcluhani gondolkodásban; ilyen a médiumok befolyásoló ereje, vagy írás és beszéd kapcsolata, amit a két gondolkodó közötti összefonódásokat vizsgáló kevés számú tanulmány gyakorta egyszerűsít arra, hogy Derrida mcluhani elemeket használ hivatkozás nélkül (Fekete 1982: 62). Másrészt szeretnék rámutatni a közös előzményekkel kapcsolatban tanúsított eltérő attitűdre is, tehát azon hagyománybeli pontokra, melyeket McLuhan vizsgálódásában kárhoztatott, Derrida azonban maximálisan ki-

használt az írás rehabilitálásának vállalkozásában. Így a saussure-i jelelmélet inspiratív hatásainak feltárása után a kibernetika paradigmatiszti szerepét tárgyalom, majd az archívum fogalmának történetiségfelfogást alakító potenciálját fogom vizsgálni. Mindez remélhetőleg rávilágít arra, hogyan nyitotta meg a derridai vállalkozás eredendően annak lehetőségét, hogy ma az írást mediális és/vagy kultúrtechnikai szempontból vizsgálhatjuk, vagyis az írást mint médiumot hogyan jelenik meg paradigmatisztikusan – és anakronisztikusan – még a McLuhan médiumanalízisben is: valójában az írást dekonstrukció által elgondolható létmóddá nyitotta meg annak lehetőségét, hogy a médiumok percepcióformáló, az embert befolyásoló ereje kimondathassék.

Médiumszemiotika és mediális tropológia

Bár McLuhan stílusa leginkább az aforisztikus jelzővel illethető, ha ennek alapján párhuzamot vonunk Nietzsche és közte (Fekete 1982: 64), nem tévedhetünk nagyot: a tömören megfogalmazott, gyakran csak odavetett, magyarázatot mellőző, folyamatosan alakuló fogalmak értelmezhetőek úgy, mint távirányított rakéták,¹ melyek követik célpontjukat, kihasználva a ballisztikus potenciált (MacDonald 2006: 505). Kevésbé militáns szóhasználatról úgy is fogalmazhatnánk, hogy McLuhan Kanthoz hasonlóan egy új terület felderítését tűzte ki célul (MacDonald 2006: 508), s hogy képes legyen a megváltozott mediális kondíciók feltárására, adekvát nyelvi formát kellett választania, így a McLuhan retorika nem pusztán aspektuális médiumanalízise szempontjából. Tehát a tengerentúli, popkulturális szcénák ikonjaként ünnepezt McLuhan mellett helyet kell találni az autentikus filozófusnak, akinek vizsgálódásában a kifejezések és a beszédmód a viszonyok feltárásának és a jelenségek megragadásának ha nem kizárólagos, de legerendőbb eleme, melyre vállalkozásának többi összetevője épül. Ugyanis McLuhan popularitása mögött ott található a richardsi *close reading* és a középkori triviumból kinyerhető kapcsolatrendszer, mely fennáll retorika, grammatika és dialektika között, megnyitva médiaelméletének tropológiai horizontját.²

Tudjuk, hogy McLuhan, ha csak másodforrásból is, ismerte Saussure munkásságát, illetve olvasott a strukturalizmusról, s egészen sajátos fogalmat alkotott magának róla. Olyan lehetőséget látott a saussure-i nyelvészeti elmélet által elindított irányzatban, mely érvényre juttatja azt a multiszenzorális tapasztalatot (Gordon 2010: 146), ezért játszhatott kulcsszerepet vizsgálódásában, továbbá a strukturalizmust mintaként véve képes volt európai kontextusban is alátámasztani a médium üzenet-létét, a médiaanalízis azon dimenzióját, ahol a tartalom indifferenssé válik. A médium *langue*-ként vagy *parole*-ként való viselkedésénél – melyet Eco McLuhan-kritikájában tárgyal (Gordon 2010: 145) – jelen tanulmány számára sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak Saussure azon megjegyzései, melyek jelölők és jelöltek értékrendszerére vonatkoznak; ezek McLuhan szerint dialektikus megkülönböztetésből fakadnak (Saussure 1998: 44). Amikor a svájci nyelvész a nyelvi elemeket megvilágítandó az *articulus*

1 Ez a hasonlat már csak azért is áruklódó lehet McLuhan stílusát illetően, mivel Norbert Wiener, a kibernetika kidolgozója, akinek teóriájával a későbbiekben összehasonlítom Derrida és McLuhan gondolkodásmódját, a második világháborúban az Egyesült Államok egyik kiemelkedő rakétaelhárítással foglalkozó mérnöke volt.

2 Vö. „[T]he four laws [of media] reveal that »all the extensions of man, verbal or non-verbal, hardware or software, are essentially metaphoric in structure, and that they are in plenary sense linguistic...» (Gordon 2010: 141–142).

fogalmát használja, melyben „egy gondolat egy hanghoz kötődik, és amelyben egy hang egy gondolat jelévé válik” (Saussure 1998: 134), akkor a félreértések elkerülése érdekében azt is megjegyzi, hogy egyrészt nem a „gondolatok materializálódnak” vagy a hangok „spiritualizálódnak”. Saussure ugyanis a gondolatok és hangok transzformációja helyett az *articulus* akusztikai és pszichikai anyagokat befolyásoló (Saussure 1998: 272) potenciáljára helyezi a hangsúlyt, ezzel kerülve közel egy alapvető médiumelméleti apóriához: az *articulus* nemcsak üzenetet közvetít, hanem alakít is a kommunikációban részt vevőkön. Ennek a megfigyelésnek köszönhetően pedig a mediális hatáselmélet egyik úttörőjévé avanzsál McLuhan szemében.

Ebben a tekintetben McLuhan tényleg közelebb került a Saussure által prognosztizált szemiotikához, mint Derrida Saussure-olvasataiban,³ azonban utóbbi nemcsak arra mutatott rá, hogy a médiumok – és eminens módon az írás – hogyan befolyásolják a kogníciót – melynek McLuhannal átitatott morajlását felfedezhetjük a kultúrtechnikai vizsgálódásban (Bredekamp és Krämer 2009: 208) –, hanem arra a jelenségre is, melyet némi pszichológizmussal úgy fogalmazhatnánk meg: az írás archetipikus *pattern*ként tűnik fel, mellyel az új médiumok befogadását kondicionáljuk.⁴ Derrida tehát olyasfajta kettős kötésre mutat rá – nem keverve össze a mcluhani visszapillantó tükörrel az írás paradigmatisz szerepét –, mely egyrészt valóban hasonlít a mcluhani hatáselmülethez, másrészt viszont az írást (és nem az írásbeliséget) olyan kitüntetett pozícióba helyezi (a szóbeliséggel történő szembeállítás nélkül), mely megvilágítja annak nyelvet lehetővé tevő potenciálját és feltárja az ős-írás és ős-nyom kettős mozgásokként történő (Derrida 1967: 125) lehetőségeit. Ez a szemiotika nyelvén megfogalmazva valóban ahhoz vezet, hogy egyetlen jelölt sem mentesül a jelölők szabad mozgása alól (Derrida 1967: 16), tehát a saussure-i módszer sem képes megszabadulni az írás azon hatásától, mely megnyitotta a jelek színterét: a differencia (Derrida 1967: 77), a különbségek által konstituált nyelvi jelrendszer eredendően feltételezi az írás meglétét.

McLuhan jogosan jegyzi meg, hogy a médiumok hatásait 3500 évig figyelmen kívül hagyták (McLuhan és Zingrone 2005: 178), azonban az írást – illetve magát az írásbeliséget – derivatívként, kizárólag a beszéddel együtt, a szóbeliséghoz kapcsolódóan tudja elgondolni. Ezt persze betudhatjuk annak a médiumkonstellációs vizsgálódási módnak,⁵ amely számára a saussure-i elmélet revelativitása (Gordon 2010: 17) és a pszichológiából – vagy a 60-as években induló kognitív nyelvészetből – kölcsönzött *figure* és *ground* (alak és háttér) kifejezések konceptuális reappropriációja biztosítja a mediális színteret. Ebben a hatásmezőben történik meg a tropológiai vizsgálódás, mivel McLuhannál a metafora és analógia nemcsak kitüntetett eszközökként működnek (Levinson 2010: 26), hanem a nyelv prototipikus médiumként (Gordon 2010: 150) vagy arché-médiumként is instancionálódik; meta-metaforája

3 Derrida legjelentősebb francia apafiguráját hiába illette kritikával, elismerhető, hogy a hagyománnyal való párbeszéd egyik nem elhanyagolható célkitűzése az újraértelmezés révén történő folytatás volt. Azonban újabban kérdésessé vált, hogy a francia dekonstruktőr saját olvasásmódjának érvényesítése során nem szorult-e háttérbe a saussure-i jelkonceptió egyik lényeges pontja, vagyis a jelek egymástól való különbözőése által biztosított jel-lét. Ez ugyanis olyan alapvető meghatározottság (Figal 2009: 239), mely a derridai jel dinamikusságában szükségszerűen fel kell függesztődjön.

4 Így például a CD- vagy DVD-írás „extreme inscription”-ja (Kirschenbaum 2008: 74) annak ellenére magán viseli az írás nyomát, hogy a materiális trace nem látható emberi szemmel, s főleg nem olvasható. A(z angol) nyelvi differenciálisról lásd még Kirschenbaum (2008: 87).

5 Vö. „Any change in any medium always causes modifications in all other media or languages within the same culture” (McLuhan és Zingrone 2005: 289).

az összes többi médiumnak. McLuhan híres tetrádja is mintegy az eredendő metaforikus struktúrára kíván rámutatni, ráadásul úgy, hogy sajátos strukturalizmusában mintegy a kódot megkerülve tekinti a nyelvet médiumként.⁶ Akkor milyen eltérést fedezhetünk fel mégis Derrida és McLuhan között, amennyiben a nyelv figurativitását paradigmaticusnak tekintve valamifajta eredendőségre/előttiségre reflektálnak?

McLuhan szerint a metafora nem más, mint annak a technikája, hogy előállítsunk vagy megfigyeljünk egy szituációt egy másik szituáció eszközeivel. Itt már észrevehetjük, miért eminens alapzata a metafora a médiumanalízisnek. McLuhan két figura-alap összefüggést feltételez a metafora használata során, melyek közötti kapcsolat akusztikus-taktilis (McLuhan és McLuhan 1992: 120), vagyis egyrészt bizonyos mértékű benne-foglaltságot követel meg, másrészt pedig alkalmazói aktivitást, így a metafora nem egyszerűen trópus marad, hanem cselekvéssé válik.⁷ A *Grammatológia* egyik sokat tárgyalt helyét olvasva, melyben a rousseau-i „én félek” és „ő óriás” komplex és kettős metaforikus kapcsolata a szenvedéllyel nyer megvilágítást, egyértelműen kijelenti, hogy a közlekedés (McLuhan és McLuhan 1992: 122) (és átvitel) meta-metaforája alapozza meg a derridai elméletet, s mintegy puszta vizuális, láncba rendezett reprezentációs kapcsolat áll fenn szenvedély, félelem és óriás között. Túl azon, hogy ebbe a szövegrészbe Paul de Mannak is beletört a bicskája, amikor kétszer is kritika alá vette a derridai olvasatot, McLuhan itt hibázza el a derridai elmélet egyik legalapvetőbb komponensét. A francia dekonstruktor ugyanis nem helyettesítésként fogja fel a metaforát Rousseau esetében, hanem egyfajta megfelelésnek érzem és kimondás között (Derrida 1967: 389), melybe betolakszik egy „hamis jelölő”. Ez a hamis jelölő tulajdonképpen katalizátor, az írás, mely az eredeti metaforát mutatja meg: míg de Man azt a hibát követi el, hogy egyértelműsíteni akarja a szenvedély vagy a szükséglet (félelem) oldalán (de Man 1971: 134–135) a nyelv figurális eredetét, addig McLuhan nem ismeri fel, hogy itt nem szinkrón jelenségekről van szó, tehát nem három figuráról. Derrida egy olyan előzetes eldönthetlenséget mutat fel, mely maga a metafora, vagyis a metafora eredete eldönthetetlen, mivel ez áll a nyelv eredete „előtt”, s ez az eldönthetlenség a *Grammatológiában* az az *archi-écriture*, mely minden kapcsolat (legyen az bináris oppozíció, analógia stb.) lehetőségét egyáltalán megnyithatja a nyelvben. Épp az írás ilyesfajta kettős metaforikussága (a nyom mint eredendő figurativitás és mint a figurativitást megnyitó tényező) az, amely a torontói iskola és a bizonyos mértékben arra építő kultúrtechnikai vállalkozások félreolvasásait szülte. Ami ugyanis első látásra meggyőző érvként hat a dekonstrukcióval szemben, vagyis hogy az írást tette a nyelv helyére (Krämer 2009: 159), valójában az írás ős-nyom létének félreértése, mely az említett kettős kötés (tehát a médiumok hatása és a médiumok megértésének – ez utóbbit akármennyire lehetetlennek tartotta is Kittler – összefonódása) miatt avatja nem pusztán fenomenének vizsgálatává,⁸ hanem médiaelméletté a *Grammatológiát*, melyet az egyoldalú/egy irányban ható arányokkal (*ratios*) nem lehetséges befogni. Míg Derrida megteszi azt a bizonyos lépést hátra, addig McLuhan az általa alkalmazott metaforikus vizsgálódás figurativitását nem képes megragadni, így az saját médiumelméletét aknázza alá folytono-

6 Tegyük hozzá, hogy a kód mellőzésével, ha más megfontolásból is, mint például Jacques Lacan a *signifiant flottant*, illetve *signifiant sans pair* bevezetésével, a jelölők és jelöltek szabad mozgása előtt mintegy önkéntelenül is megnyitja a teret.

7 Akárcsak a kognitív nyelvész, Max Black metaforaelméletében.

8 A kultúrtechnikai mozgalom ugyanis a *Grammatológia* pusztán írás fenomenológiai aspektusát hangsúlyozza előszeretettel (Kogge 2005: 140).

san. Derrida Rousseau-olvasatában az írás egy metafora által a félelemmel mint külsőlegessel azonosul valódi metaforikus történetben az egyik oldalon (Derrida 1967: 384–390) úgy, hogy maga nyitja meg minden további hasonló aktus lehetőségét. McLuhannél viszont az alfabetikus írás és a nyomtatás szolgál az írás alapeseteként, melyek révén így az valóban pusztán származtatottá válik, de éppen ezáltal bír hatással a külsőlegességről, az archívumról és a történetiségről alkotott fogalmaira is, melyről még szót ejtek a későbbiekben.

Egészen a telegráf feltalálásáig az utak és az írott szó szükségszerű egymásrautaltságban léteztek, azonban a 19. századi *new media* megjelenésével – még a kittleri vizsgálódás homlokterében álló analóg médiumok előtt és mellett – az írás új csatornákat talált a kommunikációban. McLuhan médiumanalízise a saussure-i nyelvtudományhoz hasonlóan⁹ meglehetősen zárt. Bár Eco kritikája pont arra mutat rá, hogy McLuhan médium- és metaforafogalmának univerzalitása felrúgja a szemiotika alapvetéseit (Gordon 2010: 14), mégsem mentes a kizárástól, így az új médiumok korában, bár a kommunikáció szükségszerűen magán viselte a szállítással és közlekedéssel kapcsolatos asszociációkat, az információáramlás újfajta megalapozottságot kíván. McLuhanhez hasonlóan Derrida is érezhette ennek szükségességét, amikor – egy szintén angolszász gondolkodóra, nevezetesen John Austinra reagálva – a kommunikációt már nem intenciók és jelentések cseréjeként határozta meg (Derrida 1972a: 392); a médiumok nemcsak közvetítenek, hanem fordítanak, alakítanak a küldőn, a befogadón és az üzeneten a kommunikációs szituációban (McLuhan 2001: 63). A technikai médium ilyen potenciálját a metaforikussággal összekapcsolva távolodik el McLuhan a leginkább Saussure-tól, akinél a morzeábécé éppen a nyelven kívüli, aspektuális apparátus példaként szerepel (Saussure 1998: 48), s kerül közelebb egyben Derridához és annak a belsőről és a külsőlegesről alkotott nézeteihez. Azonban azzal, hogy a kommunikációt nem a szállításhoz köti, hanem sokkal inkább a változással azonosítja (Gordon 2010: 130), melyben párhuzamosan tárul fel a médium mint környezet és az üzenet mint hatás, élesen elhatárolja magát a szemiotikától: Eco hiába hoz példát arra, hogy a fény mikor szignál és mikor üzenet (Gordon 2010: 130), a mcluhani eljárás mód nem e dichotómiákat követi. A fény medialitása (McLuhan 2001: 8) már csak azért is példaértékű a mcluhani analízisben, mert tartalma lényegében ön maga, azonban amint írásként kezd funkcionálni, egyszerre jelenik meg médiumként és leplezi el saját medialitását. Üzenet és tartalom szétválása a fényírás esetében ahhoz a különbségtételhez vezethet el minket, mely egyrészt pusztán közvetítő médiumokra, másrészt olyan valódi médiumokra osztja fel a mcluhani analízis terepén fellelhető elemeket, ahol utóbbiak eminens mód, pusztán üzenetként léteznek, így hozzájuk hatás és kondicionálás kapcsolódik. McLuhan médiumanalízise számára a telefon, a fonográf vagy a fénykép (McLuhan 2001: 309) azért lehetnek eminens médiumok és nem csupán közvetítő felületek, mert környezet és hatás, így médium és üzenet egybeesik: saját magukat viszik színre működésük során. Ebből következik, hogy az írás mint a szállításhoz kötődő médium, melynek tartalma vagy a beszéd, vagy ő maga a nyomtatás tartalma, soha nem viselkedhet autentikus-paradigmatikus médiumként a mcluhani mediális szintéren, s ebben mintha azon saussure-i szemlélet visszatértét látnánk, mely az írásnak pusztán felidéző funkciót tulajdonított (Saussure 1998: 45).

⁹ Érttem ez alatt, hogy Saussure elméletében a nyelvtudomány tárgya a nyelv elemeinek csak egy igen szűk körét érintette (Saussure 1998: 40), ahogy McLuhannál a látszólagos változatosság a vizsgált médiumok palettáján igazságszerint egyetlen megkülönböztetésre visszavezethető, melyet később még részletesen tárgyalok.

Derrida már a *Grammatológia* elején felfigyel a szállítás nyújtotta írásértelmezésre (Derrida 1967: 21), mellyel arra is rávilágít – a matematika és kibernetika révén –, hogy éppen az írás tekinthető a kommunikációban a szállítás metaforáját berekesztő tényezőnek.¹⁰ Azon új technológiák pedig, amelyek lehetőségét megnyitotta (a derridai gondolkodásban), hiába szolgáltatják a McLuhani médiumelmélet alapját, amennyiben eredetüket feltárjuk, az íráshoz jutunk, ezért tűnhetnek fel külsődlegesként a beszédhez képest a torontói iskola gondolatmenetében. Míg ugyanis McLuhannek az írást származtatottként, másodvonalbeli médiumként értelmezve nyílik lehetősége a paradigmaticusként kezelt új médiumok eredetének elleplezésére, ezáltal biztosítva eminens státuszukat, addig a *Grammatológiában* foglaltak interpretációs praxisban történő megjelenésének példáját adó Louis Marin Perrault *Szamárbbőrjében* szóbeliség és írásbeliség viszonyát reflektáltan, utóbbinak előbbire vetítése alapján vizsgálja (Marin 1997: 35–36). Tehát azt a saussure-i rendszerben skandallumnak számító szemléletet sem restelli érvényesíteni, amely egyrészt a hangot (*la voix*) a szavakkal konstituálja – megfordítva Saussure szintén az írás alapján értelmezett elemekre osztását, amit a nyelvi rendszerben végrehajt (pl. a fonéma mint legkisebb egység) –, másrészt pedig hozzáköti azon hangképző szervekhez, amelyek mozgását a nyelvezet szempontjából Saussure mindig is külsődlegesként identifikált (Saussure 1998: 45; Derrida 1972b: 36). A McLuhani térben működő médiumok metaforikus potenciáljukat tekintve szünet nélkül fordítanak, tisztáznak, illetve hozzájárulnak a megértéshez,¹¹ és nem pusztán ismételnek, ahogy a nyomtatáshoz tartozó írás teszi (McLuhan 2001: 155), melyet a kanadai gondolkodó Saussure-höz hasonlóan csak külsődleges duplikációként, reprezentációként tart számon, így az kizárólag származtatott lehet (Derrida 1967: 46) még médiumként értelmezve is. Derrida olvasatában a test az íráshoz tartozik a metaforikus kettős kötésben,¹² azonban McLuhannél mintha ez is elválasztódna, lévén jó és rossz technológiák megkülönböztetésére épül médiumanalízise, éppen azok testhez fűződő kapcsolata alapján.¹³ Bár McLuhan kerüli az olyan kijelentéseket, amelyek az írást egyértelműen olyan külsődleges technológiának mutatnák, ami rászorul az interiorizációra (Ong 2009: 29), érezhető, hogy az írás médiuma a testtel kapcsolatban soha nem inkluzívan lépett fel, eltérően a beszédétől vagy az elektronikától (McLuhan 2001: 63–64).

McLuhan azonban mintha biztosította volna elemzését annak érdekében, hogy mindenképpen elkerülje a saussure-i dilemmát, mely a svájci nyelvész a nyelvtudomány tárgyával kapcsolatban kísértette és a külső nyelvészet fogalmának elgondolására sarkallta (Saussure 1998: 40 és 282). Hiszen McLuhan nem külső és belső, nem technika és kultúra viszonylatában határozza meg a mediális hatásmezőt, hanem fragmentáló és bennfoglaló technoló-

10 Kommunikáció és közlekedés elválását nemcsak a már említett példa, a telegráf megjelenése okozta, hanem kettejük kapcsolatának korábbi lazábbá válását is feltételezhetjük az írás megjelenésével, ami olyan teljesítmények elérésére is képes volt, melyekre a szállítás nem (Levinson 2004: 56). Ez a fajta szemlélet nagyon is beleillik a torontói iskola – s leginkább Ong – elméletébe, amely ősmédiumnak a beszédet tekintette, így azonban a McLuhan által kárhozottat és az új médiumok megjelenésével fenntarthatatlanná vált szállítás metaforát legelőször mégiscsak az írás mint médium tette próbára, s mutatta fel annak alternatíváját.

11 Éppen ezért időszerű lenne olyan tanulmányok itthoni megjelenése is, melyek részletesen tárgyalják Heidegger és McLuhan humanista médiumelméletét, mivel előbbi is hasonló egzisztenciális megértéshorizonttal hozta összefüggésbe a technikát: vö. Bolz (2008b: 755).

12 « Ce n'est pas une simple analogie : l'écriture, la lettre, l'inscription sensible ont toujours été considérées par la tradition occidentale comme le corps et la matière extérieurs à l'esprit, au souffle, au verbe et au logos. Et le problème de l'âme et du corps est sans doute dérivé du problème de l'écriture auquel il semble — inversement — prêter ses métaphores » (Derrida 1967: 52).

13 Kittler is így látja McLuhan elméletében médiumok és test viszonyát: vö. Kittler (2005: 19).

giákról beszél (McLuhan 2001: 64), míg az *extension* (kiterjesztés) terminus akármennyire külsődleges médiumokra vonatkozik, mindig szükségszerűen fenntartja egy belső eredettel való aktív kapcsolatát. Az áramkörök által biztosított kommunikációs rendszer – mely képes a nyelv megkerülésére (McLuhan 2001: 87), s amit McLuhan oly büszkén emleget példaként az elektronikus korszakkal kapcsolatban – az ősi/törzsi orálisitás visszatérését eredményezheti. Vélhetőleg szemet huny felette, de ezek éppen azon az íráson alapulnak, melyet származtatottként tüntet fel. Ugyanis az írás, pontosabban a fonetikus írás vált az ér-zékek McLuhan által feltételezett egységességének és szimultaneitásának megbolgatójává (McLuhan és Zingrone 2005: 229), amely kizárólag linearitást, illetve lineáris kronológiát szülhet és a kommunikációt izolált tényezők közötti szállításként alapozza meg,¹⁴ ezért azt csak az elektronikus médiumok képesek felülírni. McLuhan itt mintha éppen az írás révén (McLuhan és Zingrone 2005: 253) azonosítaná a nyelvet a halállal vagy a statikussággal, s ezzel szemben jelennének meg az áramkörök új felszabadítókként a nyelv igája alól. Ezt a mes-sianisztikus hangnemet éppen McLuhan fogalmainak plasztikussága, saját nyelvi dinamiz-musa aknázza alá (Gordon 2010: 27), azon *mcluhani différence* mellett, mely a „The Medium is the Message”-et „Mass(-)age”-re változtatta; a nyomda által felcserélt betűk így éppen egy behatárolhatatlan jelentés biztosítóikává váltak, mely a közönség helyett tömeget (McLuhan és Fiore 2006: 68), az üzenet helyett hatást, a linearitás helyett pedig pluralizmust idéz elő. A nyelv megkerülhetőségének vágyálma McLuhannál a leghamisabb szólam, mivel a mate-matikai szimbólumok nyelve helyett – mely pusztán genealogikus kapcsolatban áll az em-berrel, így egy bizonyos szint után abszolút mértékben mechanizálható (Kittler 2009: 202) – alkalmazott szondázás (*probes*) egyértelműen antorpo-centrikus eljárás. A beszéd egyrészt a dolgoktól való elszakadás révén segíti az ember eligazodását a világban (McLuhan 2001: 86), ennyiből egyértelműen növeli képességeit, másrészt így a mcluhani szemlélet megmarad a nyugati logocentrizmus keretein belül, mivel a beszéd továbbra is olyan kitüntetett médium, melynek tartalma a gondolat, a gondolkodás folyamata (McLuhan 2001: 8).

McLuhan, ahogy már említettük, kinyilvánítja a mediális viszonyok változásának megra-gadásához szükséges nyelv igényét, azonban még Heidegger ontológiai fordulatát és az ah-hoz kapcsolódó kifejezéseket is a visszapillantó tükör tipikus esetének tartja (McLuhan és McLuhan 1992: 63). Bár McLuhan azon gondolkodókhoz tartozik, akik tisztában vannak az emberi lét eredendő közvetítettségével (van Loon 2008: 33), a beszédet eminens médiummá avatja, vagyis az a fényhez hasonlóan unikális helyzetbe kerül, hiszen saját magát viszi szín-re, miközben illetően kitüntetettséget beárnyékolja az alfabetikus írás. Utóbbi ugyanis a je-lentés nélküli hangok tárolójaként jelenik meg (McLuhan és McLuhan 1992: 15), miközben éppen a mcluhani terminológiában rejlő potenciált, a *probes*-ban rejlő probabilitást, a nem fixált, hanem fluid viszonyokat hozza működésbe, melyek felmutatásával megérthetővé vál-nának a médiumok közötti viszonyok történései. Ha ugyanis McLuhan stílusa valóban nem vált el sajátos gondolkodásmódjától, nem konceptuális rigiditás, sokkal inkább integratív írásmód jellemzi (Gordon 2010: 116), melyben összekapcsolódik fogalom, jelenség és kifeje-zés, akkor hiába nem történik meg egy olyasfajta, információ és kommunikáció (vagy jelen-tés) szétválasztásán alapuló (Hansen 2004: 77) véletlenszerűség megjelenése, mint a kittleri teóriában vagy a rövidesen tárgyalt kibernetikában, az írás disszeminatív potenciálja is segít

14 Vö. „With writing on paper came the road” (McLuhan és Zingrone 2005: 289); illetve vö. jelen tanulmány 10. lábjegyzetével, mely az e szemléletben lévő disszonanciára rávilágít.

a retorikai transzparencia berekesztődésében. Vagyis a McLuhan stílus és műveletsorok támogatójává éppen az az írás válik, mely lehet, hogy jelentésteleenné változtatta a hangot, de egyben a szondázás működését biztosítja. Így – fonák módon – az írás segít McLuhamnak abban, hogy ne egy ideális kommunikációs médium révén közelítse meg a többi médiumot, hiszen azok hatáselméletét csak úgy lehet felmutatni, ha a felhasznált eszközben – jelen esetben a nyelvben – is hasonló folyamatok mehetnek végbe. Nem véletlen, hogy McLuhamnak sikerült a kiterjesztésben még mindig hátramaradt belső-külső oppozíciót az elektronikus médiumok áramkörökre épülő paradigmájával felszámolni, és Saussure-rel ellentétben még azt is megértette, hogy a differenciálás alapját mégiscsak az írásban kell keresni, lévén a más-salhangzók megkülönböztető szerepe példaértékű és eredendő minden további megkülönböztetés esetében (McLuhan és McLuhan 1992: 14; Derrida 1967: 422).

Ennek ellenére a McLuhan teóriában az írás kizárólag az ábécé és a nyomtatás erőterében elgondolható, mint „egyetemes, absztrakt és statikus tárolója a jelentés nélküli hangoknak” (McLuhan és McLuhan 1992: 15),¹⁵ így a derridai *écriture avant la lettre* befogadására ez a médiumanalízis mindig is képtelen lesz. Ugyanis Derrida az írást olyan eredendő médiumként volt képes identifikálni, s ennyiben bizony McLuhan sokkal közelebb kerül a kittleri mediális materializmushoz, mint a francia dekonstruktőr, hogy nem egyértelműen a betűvel azonosította. Ongnak ez ismételten remek terepet biztosít arra, hogy kijelentse, Derrida kizárólag jelölőkben képes gondolkodni (Ong 2009: 74), holott éppen a McLuhan-tanítvány lelkész nem veszi észre, hogy az írás megléte kell ahhoz, hogy bármilyen jelölőről beszélhessünk, ahogy belső és külső dichotómiájának lehetőségét is szintúgy az írás nyithatja meg,¹⁶ nem pedig mindössze besorolható ezen ellentétpár utóbbi tagjához.

Kibernetika és archívum lehetőségei a technodeterminizmussal szemben

A „kapcsolási körök teljhatalma” (idézi Kulcsár Szabó 2010: 58), mely felülkerekedett az íráson, valójában maga is a derridai kibővített írásfogalmon alapul, következésképpen McLuhan az idegrendszer bennfoglaló kiterjesztését csak parciálisan képes megragadni (McLuhan és Zingrone 2005: 215). Ezt jól mutatja, hogy míg Derrida a kibernetikát a metafizikai kimerülés egyik prominens szimptomájának tekinti, addig McLuhan, aki nem tud annyira mediális materialista lenni, mint Kittler, szükségképpen dialektikusnak és technicizáltnak értelmezi a wieneri vállalkozást (McLuhan és Zingrone 2005: 68–69). Éppen emiatt válhat McLuhan par excellence – bár tengerentúli – metafizikus gondolkodóvá, folytatva azt a nyugat-európai történetet, melyben technológia és írás külsőlegességükben szétválaszthatatlanul összefonódtak.

McLuhan az információelméletet a visszapillantótükr-szindróma tipikus esetének tekintti (McLuhan és McLuhan 1992: 112), s úgy látja, a szállítás metaforája túlzottan uralja

15 Hiába áll szemben ez Derrida kritikáinak paradigmatis eseteivel, amikor a beszéd értelmes hangsorait az írás értelmet nélkülöző külsődleges vizualitásával tároljuk (s egyben temetjük el), ha a McLuhan által értelmetlennek tekintett hangok létezését épp az ugyanígy szemlélt írás nyithatja meg. A nyelvi rigor mortis lehetősége már csak azért is meghökkentő lehet, mert McLuhan terminusai kevésbé definiáltak, így jóval plasztikusabbak annál, mint hogy a hegeli piramis modelljét lehessen vele kapcsolatban érvényesíteni.

16 « L'extériorité du signifiant est l'extériorité de l'écriture en général et nous tenterons de montrer plus loin qu'il n'y a pas de signe linguistique avant l'écriture » (Derrida 1967: 26).

az ilyen gondolkodásmódot, a Shannon–Weaver-modellt pedig leginkább olyan teóriaként mutatja be, mint ami belső és külső oppozícióját újra élénkíti: csupán párosít és nem alkot (McLuhan és McLuhan 1992: 86). Azonban nem éppen a McLuhan-féle kiterjesztésfogalom instrumentalizálja leginkább a médiumokat az ellentétek konstituálásában való megalapozottságában? Ugyanis McLuhan hiába vádolja linearitással a tárgyalt kommunikációs modellt (McLuhan és McLuhan 1992: 87), amennyiben az sokkal inkább megfelel interdiszciplinaritás iránti vágya (Gordon 2010: 144) mellett a tartalmat indifferensnek¹⁷ tekintő hatáscentrikus analízisnek, mint a saussure-i modell (Saussure 1998: 42–43).

Először is, mert az íráson alapuló kibernetika, mint a működő hálózatok feltétele, olyan interaktivitást valósíthat meg, mely nemcsak az internet, de a genetika területén is (Galloway és Thacker 2007: 122) működik, igaz, a teljes interaktivitás a kibernetikán alapuló rendszerekben soha nem jöhet létre, mivel az egyik fél mindig kitüntetett státuszba kerül a másikhoz képest. Innen nézve érthetővé válik, hogy Derrida miért példálózik a *Grammatológiában* a DNS-sel mint genetikai inskripcióval (Derrida 1967: 125), illetve lehetőségünk nyílik az „élet története” (Derrida 1967: 125) kifejezés kevésbé ontikus olvasatára, és a *différance*-szal való azonosításának révén plasztikusabb megértésére is. Ugyanis a DNS mint inskripció jóval eredendőbb és sokkal kevésbé metafizikus gondolat mindazokhoz a konceptuális próbálkozásokhoz képest (pl. jelenlét és távollét, ösztön és értelem), melyek berekesztődésével Derrida szembesült. Ezzel párhuzamosan biztosít egy olyasfajta lehetőségcentrikus, plurális fejlődési modellt is (Goux 1972: 7), mely nem determináló, nem lineáris írásosságot vezet be a dekonstrukció mediális színterére. A kibernetikai pro-gram kitüntetettsége így válik érthetővé: az élettörténet íráson alapuló értelmezése a teleologikus fejlődés elvének megtörése is egyben (Doyle 1997: 94). Másodszor, a Shannon–Weaver-féle kommunikációs modell indifferens a tartalom tekintetében, vagyis úgy lett megalkotva, hogy a később alapul szolgáló kommunikációs technológiák a rajtuk keresztülmenő üzeneteket tartalmuk ismerete nélkül legyenek képesek közvetíteni. Ez természetesen együtt jár a valószínűség-számítással és az esetlegesség megjelenésével (Hansen 2004: 76), vagy ahogy Kittler megfogalmazza: csak úgy, mint a szóbeliségről az írásbeliségre történő váltás az interakciót és a kommunikációt, az írásról a technológiai médiumokra való áttérés az információt és a kommunikációt választó szét (Kittler 1996). A kibernetika születése így megtörte a jelölt, mint szükségszerűen jelentéssel uralt (Wiener 1989: 93–94), ahogy a *Grammatológia* megjelenésekor a korabeli kritika a szemantika mögött nem pusztán másodlagossá vagy értéktelenné vált írás biztosította materialitásra történő rámutatást ünnepelte (Goux 1972: 7). A derridai írás kibernetikai öröksége járult hozzá ahhoz is, hogy megnyíljon az út például a mediológia¹⁸ előtt, amely a jelentések helyett a jelek potenciáljára, azok interaktivitásának produktivitására koncentrált (Debray 1996: 6). Harmadszor, a hálózatoság éppen annak a médiumok interakcióját szem előtt tartó analízisnek kedvez, mely azonban szükségképpen az íráson alapul, ahogy a saussure-i jelláncolatok is. Ugyanis a *chaîne acoustique*-ban fellelhető láncolat az írásnak éppen nem a fragmentáltságát, hanem az összekapcsoló erejét helyezi előtérbe; azt a kapcsolatot, melyet *feedback*nek nevezhetünk, s amely már nem kizárólag személyek között jöhet

¹⁷ Derrida számára ezért sem fogadható el a tisztán kibernetikán alapuló kommunikációs modell: vö. Derrida (1972a: 367–368).

¹⁸ „In the word »mediology«, »medio« says not media nor medium but mediations, namely the dynamic combination of intermediary procedures and bodies that interpose themselves between a producing of signs and a producing of events” (Debray 1996: 17).

létre, felfüggesztve a szállítás linearitását (Ruyer 1954: 126). És végül, a kibernetika alapját jelentő analógia maga biztosítja a potenciális interdiszciplinaritást. Wiener ugyanis éppen a kapcsolatok révén tudja mintegy önmagából megmagyarázni a kibernetikát, s nem mást használ alapmetaforának ezzel kapcsolatban, mint McLuhan a médiaanalízis során: a nyelvet. Így képes Wiener megkerülni az olyan metafizikai fogalmakat, mint az esszencia (Hayles 1999: 91), s egyben egyfajta *différance*-on alapuló szemléletmód érvényesítésével a kibernetika lényegében saját magát is színre viszi (nemhiába beszélhetünk a másodlagos kibernetika – például a Varela–Maturana-páros – esetében a kibernetika kibernetikájáról). A nyelv figurativitására jobban figyelő Wiener így válik sokkal meghatározóbbá Derrida íráselméletében, mert bár McLuhanhez hasonlóan ő is gyakran példálózik az idegrendszerrel (Ruyer 1954: 12), s annak ellenére, hogy a nyelv kapcsán a beszédet tekinti paradigmaticusnak, jelen van munkásságában az a fajta hálózatosság, az embernek mint gépnek olyan, a 18. századi *L’homme machine*-tól eltérő felvázolása (Wiener 1989: 79), melyet Derrida az élet történetének antimetafizikai olvasatához használt fel. Attól függetlenül, hogy jogosak lehetnek azok a kritikák, melyek Wiener esetében sokkal inkább a zajt tartják alapvetőnek (Day 2001: 55; Wiener 1989: 93–94), semmint az információt, a kettős kötés a kommunikációs tényezők, illetve a rendszer és annak tárgya között végig fenntartatik a *feedback* révén. A kibernetika tárgya tehát egyben mindig önmaga is, így minden folyamattal saját alapjait is vizsgálja és kockára teszi – a mcluhani médiumanalízissel ellentétben –, mivel a temporalitást és a véletlenszerűséget (Wiener 1989: 21) nem aspektuális tényezőkként kezeli működése során.

Két dolog azonban egyáltalán nem a véletlennek tudható be: egyrészt Kittler mélyen hallgat a derridai archívumról, s az *Aufschreibesysteme* végén és a *Gramophon, Film, Typewriter* elején inkább Foucault-t kritizálja archívuma diszkurzivitása miatt,¹⁹ másrészt Derridával kapcsolatban általában nem szokták megfogalmazni a technodeterminizmus vádját. Derrida két legismertebb, magyarul is részben elérhető, az archívummal Freud kapcsán foglalkozó tanulmányának konklúziója könnyen megfogalmazható: „ami nem archiválható ugyanolyan módon, azt nem is élhetjük meg ugyanúgy” (Derrida 2008: 26), vagyis a médium – vagy a kultúrtechnikai vizsgálódás nyelvén szólva: ebben az esetben a modellálás (Mahr 2009: 78) – alapvetően meghatározza a tartalmat. Azonban ennél jóval lényegesebb az a temporális-figuratív horizontja az írásainak, mely – s talán a McLuhan és Derrida közöt-

19 Ha jelen tanulmány keretei között nem adódik is a lehetőség a derridai és a kittleri archívum fogalmának összevetésére, mindenképpen érdemes röviden felidézni a kittleri életmű néhány releváns passzusát. Kittler médiatörténeti szemléletét alapvetően tárolás, feldolgozás és továbbítás „szentháromsága” határozza meg, így ezen technikák radikális megváltozása idézhet elő gyökeres változásokat a lejegyzőrendszerekben (Coy 2003: 267–269.). Igaz, felmerül a társadalmi kontextusból kiszakított médiumanalízis angolszász kritikája mellett egy olyan megfigyelés is, mely szerint impliciten jelentős részt képvisel a kittleri vizsgálódásban az intézményrendszerek hatása, néha túlmutatva a technikai médiumokén (Winthrop-Young 2011: 121). Mindenesetre a kittleri archívum Foucault-kritikája egyben annak megalapozása is: a diszkurzusanálízis nem volt alkalmas arra, hogy az analóg médiumok megjelenése után bármifajta eredményt fel tudjon mutatni, mivel eljárás módja kizárólag a könyvre korlátozódott (Kittler 1992: 369). Kittlernél így nem az epizstémék kapják a főszerepet, médiumanalízise nem a történelemből hozza létre archívumát (Kittler 1999a: 5), hanem sokkal inkább azon spacio-temporális műveletekből, melyekre a vizsgált médiumok képesek. Az archívum különlegességét a „valós idő” – Kittlernél gyakran a háború kontextusában szereplő (Kittler 1997: 124; Kittler 1999b) – rögzítésének képessége adja, éppen ezért a médiumtörténet csúcspontja akkor következik be, amikor az írás lineáris szintaktikai struktúrákat újrendező potenciáljától, mely a szimbolikus időt befolyásoló képességgel bír, eljutunk az analóg technikai médiumok valós időt manipuláló hatásaiig (Kittler 1999a: 35). Ez persze egészen sajátos történeti implikációkhoz vezet, így Kittler például a görög ábécé kettős kódolásában már a számítógépet anticipálja (Kittler 2006: 207).

ti kapcsolatot kifejezetten tematizáló kevés számú tanulmány félelme a felszínen meglévő evidens kapcsolatokon túli ellentétek feltárásától magyarázható ezzel – a mcluhani médiamevolúciós (Bolz 2008a: 35) üdvtörténetet dekonstruálja. A Goody–Watt-páros kritikájában éppen ezért érthetetlen, hogy a derridai vizsgálódást miért nevezik ahistorikusnak (Goody 2000: 112). Goodyék ugyanis feltehetőleg montázszerűen képzelik el a derridai elméletben meglévő különféle inskripció technikák egymás mellé kerülését – mely montázszerűség inkább illik a mcluhani megkapó, bár mint látni fogjuk, eléggé determinisztikus tetrádra –, ahelyett, hogy magának az írás nyomának sajátos temporalitását látnák. Vagyis a freudi varázsnótesz olvasatában az *archi-écriture*-nek azt az érvényesülését találjuk meg, amely a materiális beíródásra, differenciára és kevésbé a notesz valódi materialitására épít. Éppen ezért, amikor Goodyék az analfabéta emberekről vagy írás nélküli népekről írnak, illetve próbálják palástolni etnocentrizmusukat azzal a kijelentéssel, hogy a közvélekedésben nyilvánvalóan az írásos kultúrák örvendenek nagyobb presztízsnak, akkor nemcsak félreértik a logocentrizmust – és ezzel lényegében az egész derridai vállalkozást –, de mintegy akaratlanul megismétlik a lévi-straussi félreértést (*erreur*) is. Ugyanis azok a népek, melyek nem rendelkeznek az alfabetikus írással, pusztán egyfajta írással nem rendelkeznek (Derrida 1967: 124), így a többi olyan művelettől, mely a szem és kéz közötti erőterben realizálódik (Derrida 1967: 126), a kanadai szemlélet megtagadja az írás nevét.

A kibernetikai program tehát annak ellenére megmarad mint legkevésbé metafizikus lehetőség az írás rehabilitálására, hogy a torontói iskola talán éppen a nyomtatáshoz kötődése és a könyvtől való függősége szülte lineáris gondolkodása miatt nem volt képes befogadni effektuselméletébe. Wienernél igen hangsúlyosan van jelen a múlt hatása a jelenben, így a folyamat (*process*) (Wiener 1989: 61) olyan temporális struktúrákat alakít ki, melyekkel a derridai archívum sokkal inkább megközelíthetővé válik, mint a torontói iskola antropocentrikus nézőpontjának alkalmazása során. A differencia, mely a varázsnótesz felületén konstituálódik Freudnál, illetve a képernyőn lebegő szövegben Derridánál, gyakran a kettő közöttire, vagyis a technológiatörténetire redukálódik. A mcluhani örökséget magán viselő angolszász médiaelmélet gyakorta itt éri tetten Derrida el nem ismert kapcsolatát a kanadai gondolkodóval: lám-lám, a nyomtatást hozza fel példaként, az e-mailre pedig kitüntetett technikai médiumként hivatkozik (Gane és Beer 2008: 75–76). Holott nem lenne-e érdekesebb úgy megközelíteni a derridai olvasásmódot, mint amely szétfeszíti a nyomtatáshoz kötött írás mcluhani keretét? Itt valódi kapcsolatot fedezhetünk fel e tanulmány két főszerplője között, mivel McLuhan a nyomtatást mindig csak lineáris, fix nézőpontos technikának tekintette (McLuhan 1967: 111), amely kizárólag ismételhet, így érdekessé válik – a freudi ismétlési kényszer evidenciáján túl –, hogy Derrida éppen ezen ismételhetőséget emeli ki mind a varázsnótesz, mind a halálószton kapcsán az archívummal kapcsolatban. Ugyanis a lineáris idő felszámolását (Derrida 1967: 127) az archívum épp azon tematizált sajátossága hajtja végre, hogy a szinguláris, performatív inskripció ismételhető, de soha nem ugyanolyan formában: erre Derrida kifejezése az iterabilitás (*itérabilité*). A varázsnótesz vésetei nem halott jelek, nem statikus archívumként állnak előttünk, mivel az írás olyan nyom, mely mindig túléli a jelen vésetét; a halál és a performativitás felfüggesztésének lehetőségét is szüntelenül beírja. Az írás mint reprezentáció éppen a térbeliesülés differenciális játéka miatt rekesztődik be (Bónus 2003: 327), s akárcsak a felületen történő osztás, melyet minden véset végrehajt, az adott pillanatot is felosztja (Derrida 2010: 3). Ez az inskripció azon materiális differenciája, melyet a médiaelmélet rendszerint a Freud és Derrida közötti technikai mediális

differenciára cserél fel, félreértve végső soron a dekonstrukció materialitását. Az ismételtetés nemcsak megújítás már ebben az esetben, hanem megőrzés is – Derrida itt maga hozza példaként az információfeldolgozást (Derrida 2010: 11) –, s a *pattern*nel rendelkező organizmus – Wienernél az üzenet metaforája – a halállal – mint entrópiával – szembeni ellentéte (Wiener 1989: 96) az archívum időszerkezetét úgy befolyásolja, hogy mindig az eltörlésen és a pusztításon alapul létrejönne (amikor a *mnémé* és az *anamnézis* csődöt mond). Éppen ezért válhat érvényessé a wieneri–kittleri szemléletben a zaj mediális szintér alapjaként megtejt státusza, mivel amikor a zaj elhatalmasodik, akkor születik meg az archívum (Derrida 2008: 20), mely azonban örökké magában hordozza a zajt – s az azzal azonosítható halált –, mindig saját pusztulásának peremén állva (Derrida 2008: 21).

Az inskripció az unikális eseményt és annak ismétlését egyszerre idézi elő, így összekapcsolja a múltat, felosztja a jelent és a jövőhöz köti (Derrida 2008: 25). Mivel a pusztításvágy végtelen és minden ismétlésben jelen van, amely az archívumban végbemegy, ezért magát a külső-belső vagy alap-felépítmény, esetleg figura-alap viszonyokat is rögzíthetetlené teszi. Ha valóban nincs archívum külsőlegesség nélkül (Derrida 2008: 20), akkor ez a kívülség maga az írás, melyet Saussure járulékosnak és véletlennek aposztrofált (Saussure 1998: 44). Ugyanis a Derrida által *insignifiance remarquante*-nak nevezett esemény (Derrida 2007a: 359) az írás azon dimenzióját világítja meg, mely nemcsak nem kötődik a jelentésséghez (Derrida 1967: 423), de egyben mindenfajta természetesnek vélt kapcsolat felszámolásával célorientáltságát is felfüggeszti, teljes esetlegességével pedig egy eltolt vagy elhalasztott történetiséget alapoz meg. S e véletlenszerűség egészen sajátos szerepet tölt be az archívumban, mivel bár Derrida valóban kijelenti, hogy a pszichoanalízis „a múltban nem az lett volna, ami volt, ha az e-mail például létezett volna” (Derrida 2008: 25), a probabilitásnak is helyet biztosít az archiválási technika, melyben mindig benne foglaltatik egy nyitott jövőhorizont mellett, hogy az is bevészódott, melyet a jövő előképe alkotott a múltban (Derrida 2008: 26). Vagyis csak a múltban lett volna más a pszichoanalízis, de a dekonstrukció – ebben különbözik a mcluhani messianisztikus médiatörténettől – a jövőt a prognosztizáló elővéset ellenére sem kezeli kiszámíthatóként, a kibernetikai *feedback*hez hasonló eljárás nem vezeti Derridát a determinizmus felé. Ugyanis a dekonstruktor számára inkább meghatározó lesz a freudi archívummal kapcsolatban a halálvágy, mely folytonosan fordít az inskripció szinterein mind spaciális, mind temporális téren, ahogy a szinguláris performatív inskripció mint a jövő előrejelzése és a megsemmisülés²⁰ lehetősége az ismétlésben folytonosan egymásnak feszül. Derrida médiumelmélete ezt képes felmutatni a mcluhani *feed-forward* (McLuhan és Zingrone 2005: 253) ellenében.

McLuhan archívuma – feltéve, hogy az archívum fogalma rekonstruálható nála – pedig a fentiekhez képest egészen sajátos képet mutat, amennyiben az általa vázolt médiumtörténeten keresztül tekintünk rá. Ellentétben a kittleri médiumokkal, McLuhannél az emberi tényező olyannyira meghatározó, hogy valami csak akkor nevezhető médiumnak, ha az nem feltétlenül evidens és azonnali, hanem sokkal inkább feltárandó és folyamatos befolyással bír az emberi percepcióra (McLuhan és Zingrone 2005: 54). Ugyanakkor egy médium hatásának mértéke nem feltétlenül avatja azt eminenssé a mcluhani elméletben: elég

²⁰ A pusztulást ebben az esetben talán nem pusztán az anyagiség felfüggesztődéseként lehet értelmezni, hanem az irodalmi szövegek fiktív referencialitásából következően valós megsemmisülésként is (Derrida 1993: 132–3). A már példaként hozott CD-írásnál így egy elhibázott véset a lemezen lévő összes információt hozzáférhetetlené teheti.

itt a sokat kárhoztatott írásra gondolni, mely a McLuhani történeti szemlélet szerint grandiózus törést eredményezett, de származtatott státusza végig fenntartatik. Így nem a történeti szerepe, vagyis az emberi érzékelésre kifejtett hatása, az arányok (*ratios*) megváltozásának mértéke – tehát lényegében nem az archívumban hagyott nyom mélysége – dönt a médium paradigmatisztikus voltáról, hanem sokkal inkább az, mennyiben járul hozzá a McLuhan által vizionált jövőhöz, egyfajta globális telepátia (McLuhan és Zingrone 2005: 253) kialakulásához. Ebben a tekintetben a világítás fogható fel az első lépésként a prognosztizált jövő felé, hiszen egyrészt a leglátensebb módon alakította és alakítja érzékeinket, másrészt a leg-evidensebb módon tapasztaljuk meg üzenet jellegét hiányán keresztül, amennyiben leoltjuk a lámpát (McLuhan 2001: 139). Harold Innis megközelítése ezen megkülönböztetések miatt szorul elsősorban kritikára, ugyanis míg McLuhan szigorúan elválasztja egymástól az akusztikust és a vizuálist, Innis azokat minduntalan egymásba játssza (McLuhan és Zingrone 2005: 86), s ha képes megmutatni is a technikai eszközök fontosságát, képtelen azokat hozzákötni az emberhez, annak kiterjesztéseiként szemlélni (McLuhan és Zingrone 2005: 87). Ellentétben a kittleri *software-hardware* oppozícióval, minden dichotómia – legyen az retorikai bináris oppozíció vagy médiumok közötti kapcsolat – McLuhannál alapvetően a médiumok emberhez kötődésén alapszik.

A különféle terminuspárok összekapcsolódása miatt, mint amilyen a forró és hűvös (esetleg merev és laza, hot & cool) médiumok megfeleltetése a figurának és az alapnak (Gordon 2010: 131), látszólag olyan pluralitással kellene bírnia a McLuhani archívumnak, mely szétartó történetiségeknek biztosít lehetőséget, hiszen e konceptuális interakciók által produkált olvasatok integrációja szinte lehetetlennek látszik (Levinson 2004: 105–106). McLuhannek azonban, talán éppen a linearitást előidéző nyomtatás archívumára gyakorolt prominens hatása miatt, mégis sikerült egy meglepően lineáris folyamatot felvázolnia. Havelock ókori görögséggel kapcsolatos vizsgálatai nyomán jegyzi meg McLuhan, hogy a fragmentációt, melyet az ábécé okozott, s amely különböző adatok rendszerezésén keresztül az individualizációhoz vezetett, az elektronikus korszak retribalizációs hatásai fogják felülrni (McLuhan és Zingrone 2005: 211). McLuhan akármennyire a klasszifikáció visszaszorulását jósolja, a kategóriákba sorolás, ahogy láttuk, vizsgálatának alapvető eleme, így – a lineáris történeti látásmód determináló potenciáljával együtt – mintha ezzel is elmaradna attól a korszaktól, melynek feltárására vállalkozik. Természetesen McLuhan számol a médiumok vegyülésével, ami olyan forró médiumok, mint a rádió és a film (McLuhan 2001: 43) között következett be, azonban az ilyesfajta kereszteződések kevésbé rizomatikusnak nevezhető struktúrák hoznak létre, hiába üti fel a fejét a heterogenitás, hanem a koherens egész tudatához vezetnek el, amely végső soron mindenfajta pluralitást homogenizál.²¹ Éppen ezért az archívum felületének csiszoltsága és a McLuhani kontextusban értelmezhető interfész differenciálatlansága között kettős kötést fedezhetünk fel. Mivel a médiumtörténet csupán egy irányba, egy globális egységig haladhat, ezért két médium összekapcsolódása inkább az összeolvadást, és nem a kettjük között megalkotott differenciális struktúra révén létrejött kapcsolatot (Galloway és Thacker 2007: 144) hangsúlyozza, még akkor sem, ha a jelen tanulmány által eminensként és másodlagosként tárgyalt médiumok megkülönböztetésével működik a McLuhani médiaanalízis.

21 Itt McLuhan Humpty Dumpty példáját hozza (McLuhan és Zingrone 2005: 339), ami elsőre megkapónak tűnik, mivel a tojáshéjdarabok eltérő mérete és alakja látszólag éppen a különbözőséget hangsúlyozná, azonban az egész, amellyel összeállnak, mindig ugyanaz; a mediális konstellációk evolúciójának kimenetele szükségszerűen a tömeg születése révén történő összekapcsolódás az emberek között.

Fordítva, a médiumkonstellációk felől közelítve az archívum felületéhez, a McLuhani teóriában egy olyan mediális hálózat épül ki, mely egy elem megváltozásakor az összes többire hatást gyakorol (McLuhan és Zingrone 2005: 289), töréseket hozva létre a médiumtörténetben. Ezek a hatások a környezetet folyamatos változásnak teszik ki az emberi percepció szempontjából, így fedezik fel újra a természetet például a sínek megjelenésével (McLuhan és Zingrone 2005: 212), ahogy az iparosodás által kialakított városi struktúrára majd csak a telefon teret megkerülő képességének érvényesülése után nyílik fel a szemünk (McLuhan 2001: 114). Így kapunk egy retrospektív, egy-egy új médium megjelenésével a környezetet előtérbe hozó, vagyis figurává avató médiumtörténetet, melynek nagyobb törései – mint amilyen a fonetikus írás megjelenése – magát a rendszert is újratervezik bizonyos mértékben. Az írás a lineáris kronológiát vezeti be a McLuhani archívumba, s annak érdekében, hogy a kanadai gondolkodó médiumtörténetének alapjait megvédje az írás befolyásától, inkább ahistorikussá teszi azt, hivatkozva az elektronikus korszak sajátos spacio-temporális viszonyaira, amikor is az új médiumok a történelem végét, a *mindenholt és mindenkor itt* és *mostta* alakítva hozzák el. Ezt a szinkronikus szemléletet – melyet McLuhan már a metafora derridai olvasatának kritikájában is érvényesített – kumulálja a híres tetrád, amely kevésbé tesz kijelentéseket a médiumról, mint inkább kérdéseket intéz (Gordon 2010: 141) hozzá a szondáztatás során. A kapcsolatok az egyes elemek között meghatározóbbak, mint azok a temporális viszonyok, amelyekre rávilágítanak. Így az erősítés (*to enhance*) úgy aránylik az átforduláshoz (*to reverse into*), mint a visszahozás (*to retrieve*) az elhomályosításhoz (*to obsolesce*), valamint az erősítés a visszahozáshoz, mint az átfordulás az elhomályosításhoz. McLuhan megjegyzi, hogy a tetrádnak nincs helyes olvasata, ezzel is szembehelyezkedve a lineáris olvasással, mivel szimultaneitás jellemzi (McLuhan és McLuhan 1992: 129), ez azonban atemporálissá, de legalábbis történetiségen kívülivé változtatja. Bár maga a tetrád is explikálódik a tetrád struktúrájának segítségével (a tetrádot is lehetséges a tetrádechnika segítségével szemléltetni), tehát látszólag saját alapjait is színre viszi a McLuhani módszer, ez nem menti meg attól, hogy homogenitását, egyirányúságát feloldja. Ugyanis a *Laws of Media* végső felismerését egy olyan magánlevélben találjuk (idézi Gordon 2010: 143), mely szerint a tetrádot két figura-alap viszony konstituálja, így egyetlen metaforát alkotva éppen nem a nyelvi figurativitás potenciálját hirdeti, amit egy médiumtropológiától végső soron elvárnánk, hanem olyan fixálhatóságot, melynek lehetnek ugyan különböző olvasatai, a struktúráján belül változatos kapcsolatokat nyújthat, ám ez semmilyen hatással nem bír az egész változtathatatlanságára.

Mivel a kapcsolatok – akár a médiumok, akár a tetrád elemei között – a McLuhani rendszerben a szükségszerűen bekövetkező egyesülés által szabályozottak, csak a szimultaneitás megléte okán (Galloway és Thacker 2007: 122–123) nem tekinthetők interakciónak, még akkor sem, ha valóban kétirányúnak tűnik az a hatáselemlet, melyben az analízis elemei is mindig kockára tétetnek s felülvizsgálat alá esnek. Habár néhány hasonlóságot felfedezhetünk a Kittleri médiumtörténettel – ami már csak azért sem meglepő, mert Kittler munkásságának egyik alapja a kanadai gondolkodó életműve –, a McLuhani eljárás mint szinkronikus archívum ismétlésségében mindenképpen eltér a német irodalmárétól. Mert bár számos kritika érte Kittlert, hogy a médiumok eredete és hatása egymásra montírozódik (Gitelman 1999: 233) szemléletében, az ő technodeterminizmusában a történelem még mindig jóval kevésbé szolgál díszletként, mint elődjénél. McLuhannál ugyanis rendre ugyanazok a differenciák jelennek meg más-más formában, vagyis archívumát az eminens és másodla-

gos médiumok szembeállítására szervezi egésszé, mely mindig az előbbieket győzelmével válik koherenssé. A különbségtétel ugyanakkor annyira mély, hogy McLuhan nem látja meg a lehetőséget a görög ábécé kettős kódolása és a számítógép parallel működésében, így kevésbé arról beszélhetünk, hogy itt egy médium ellentétes előjellel (tehát fragmentáló helyett bennfoglalóként) jelenik meg, mint inkább arról, hogy az üdvtörténet sikerességéhez nélkülözhetetlen mediális differenciálás befolyásolja az egész médiumevolúciót, s az nemcsak hogy nem térhet el az előre megszabott iránytól, de semmilyen ráhatással nem rendelkezik teoretikus alapjaira. Az ismétlésszerű ilyen rigid realizációja azonban jóval inkább a nyomtatást (McLuhan 2001: 173), semmint az elektronikus médiumokat jellemzi, s még az olyan grandiózus törések esetén is változatlanul megtörténik, amikor a számítógép már nem a tartalmat, hanem a környezetet magát alakítja (McLuhan és Zingrone 2005: 213).²² A számítógéphez hasonló eminens médiumok esetében azonban talán éppen az alapokhoz való ilyen makacs ragaszkodás miatt válnak a mcluhani szembeállítások a leginkább esendőekké a történelemmel szemben. Míg ugyanis azt Kittler is elismeri, hogy a filmmel ellentétben a televízió valóban nem optikai médium (Kittler 2005: 246), ha nem osztja is McLuhan némileg ezoterikus látásmódját a taktilitásról,²³ a mediális megkülönböztetésből az esztétikába forduló mcluhani szemléletmódot éppen a technológiai fejlődés aknázza alá. Ugyanis az *Understanding Media* megjelenésekor a két médium közti különbséget kétségkívül helyesen diagnosztizálta McLuhan, mindössze arra nem volt tekintettel, „hogy az érzékelhető és ennyiben esztétikai tulajdonságok mindig csak technikai kivitelezhetőségektől függő változók” (Kittler 2005: 242), így a HD tévék korában az ilyen differenciálás a meghatározott opozíciók mentén újraprendeződő, az új médiumok megjelenésével feltárt környezetekből építkező mcluhani archívum zsákutcai vagy halott vésetei közé tartozik.

McLuhan tehát nem fordul át az embert járulékos tényezőnek tekintő kittleri technicizált médiaanalízisbe, mely televízió és film között technikai feltételek – tehát mint zárt elektronikus és zárt elektrotechnikai-mechanikus (Kittler 2005: 242) rendszer – alapján tesz különbséget, ugyanakkor a kettős kötés félreértése miatt az iterabilis szöveggép (Derrida 2001) működése mellé sem képes beállni, a nem manipulatív, hanem operatív derridai írás így szintén vizsgálódási körén kívülre kerül. Derrida Rousseau-olvasatát vizsgálva láttuk, hogy McLuhan elmulasztja a nyelvi figurativitás sajátos temporalitásának kamatoztatását

22 Itt jól látható a különbség abban, ahogy Kittler és McLuhan között nem pusztán az emberhez való kapcsolat szolgál a médium fogalmának alapjaként. Míg ugyanis McLuhannál a valóban eminens médiumok, melyek saját magukat tartalmazzák üzenetként, a környezetet, az alapot állítják elénk, tehát retrospektív módon hívják fel a figyelmet a változásokra, addig Kittlernél éppen a tartalom befolyásolása vezet az analóg médiumok megjelenésével a lejegyzőrendszerek változásához például a lassítva visszajátszható – de inkább már módosítva lejátszható, s ezzel lényegében a médium által a zajból előállított – hang révén (Kittler 1999a: 4). Így már kevésbé szolgál meglepetésként, hogy Kittler kedvenc médiumai, a gramofon, az írógép vagy a film, McLuhannál minimális figyelmet kapnak, s velük szemben a televízió és a rádió (emlékeztetőül: a laza és a merev médium nem azonos a jelen tanulmányban alkalmazott *eminens* és *másodlagos* felosztással, ahogy itt is látjuk) tesz szert jelentőségre, habár a számoknak és a számítógépnek szentelt figyelmük közös pontként szolgál.

23 Vélhetőleg a mcluhani retorikát itt is egyfajta remény vezeti, hit abban, hogy a televízió képes az elvesztett *sensus communis* visszaállítani (Czitrom 1982: 180) a törzsi ember multiszenzorális tapasztalata értelmében. Természetesen itt is egy megkülönböztetés érvényesül, a film vizuális fragmentációjával szemben előtérbe kerül a tapintás (érzékenek és emberek között) kapcsolatot teremtő potenciáljának kiaknázása a médiumban. Éppen ezért lehet igaz az az állítás, hogy McLuhan nem pusztán átesztétizálta a médiaelméletet azzal, hogy a történelemből kiemelt technikai apparátusokat, hanem egy sajátos mitológia alá rendelte azokat (Czitrom 1982: 180), még ha ennek a ki-jelentésnek nem feltétlenül kell is negatív felhanggal bírnia.

médiumanalízise során, ami ahhoz vezet, hogy saját architektonikus rendszerében az írás linearitásának hatása alá kerül, mely linearitást végső soron ő maga adományozta az írásnak. Így ahol McLuhan eltérő szemléletekről ír, valójában ő hajt végre megkülönböztetéseket, mint a tárgyalt fényírás esetében. Az írás mcluhani derivativitása kihat elméletének retorikájára, minek következtében a következő állításokat fogalmazhatjuk meg a mcluhani analízissel szemben a dekonstrukció szempontjából.

(1) Bár a tudományos leírás beszédmódja a vizsgálódás tárgyának megfelelően lett kiválasztva, s ezáltal jutott a nyelv paradigmatiszta szerephez, operacionalitását lineárisan és egyirányúan képzelel el McLuhan. Vagyis azzal, hogy mintegy meta-metaforájává tette a többi médiumnak, így biztosítva helyét az analízisben, lényegében saját célját veszítette szem elől, mivel a médiumok hatása pont a nyelvvel kapcsolatban, e rigid elválasztás miatt nem képes érvényesülni. Ahogy láttuk, McLuhan számára az írás beárnyékolja a beszéd idealizáltkusságát, azonban mindez előfeltétele annak, hogy a nyelvet alapként legyen képes kezelni vizsgálódásában, mivel az ideális kommunikációs viszonyok helyett a médiumok hatását igyekszik vizsgálni, s ehhez a nyelvet komplex, írás és beszéd közötti feszültségekkel terhelt viszonyként kell feltüntetnie. A probléma akkor kezdődik, amikor az írást megpróbálja elfojtani, annak disszeminatív potenciálját, mely egész retorikájának dinamizmusát szolgáltatja, elrejtteni. (2) A látszólag archeologikus tudomány így kevésbé feltár, mint inkább megkülönböztetéseket hajt végre, a biztonságosan szeparált konceptuális apparátus univerzális kontextusra tesz szert, a médiumokról mint az analízis tárgyairól leválva olyan szinkronicitást termel ki, mely szükségszerűen determinisztikus történetiséget eredményez. (3) Következésképpen analízisének tere nem egyezik meg a világgal, azt a káros és rendezetlenséget, amit a mediális szintéren kívül tapasztal, a szintéren belül mint figura-alap viszonyt dolgozza fel, fixálva mindenfajta véletlenszerűséget, ezzel értelemszerűen fel is függesztve azokat. (4) A mcluhani hatásmezőn belül a másodvonalbeli médiumok, mint az írás, kalkulálhatatlanságuk miatt – gondoljunk az általam *mcluhani différence*-nak nevezett nyomdahiára – folytonosan a külvilág esetlegességét vezetik be az analízis terepére, így felszámolnak mindenfajta biztonságos köztességet,²⁴ mint a fényírás, s a kiterjesztéseknek éppen a hibriditását – külső és belső összekapcsolódását – kihasználva szakítják szét a mcluhani mediális színteret. McLuhan így hasonló helyzetbe kerül, mint Saussure a derridai olvasatban (Figal 2009: 234): ahogy a svájci nyelvész fogalmi örökségét a metafizika határáig vitte, s megpróbált egyszerre azon belül és egyben azon túl is vizsgálódni (Derrida 1967: 154), addig McLuhan médiumanalízise kétségtelenül a mai napig ható és továbbgondolandó felfedezéseket hajtott végre, ám hiába irányította a figyelmet a médiumok eladdig figyelmen kívül hagyott hatásaira, ha mediális megkülönböztetései révén maga vált vakká a nyelv eminens medialisításának vizsgálatára. Vagyis a nyelv mint metamédium határhelyzete, mellyel az összes többi eminens médium megragadására alkalmassá válik, nem kerül kritikai felülvizsgálat alá, így a nyelven hagyott hatások a többi médiumon végrehajtott analízis működése során McLuhannál teljes mértékben figyelmen kívül hagyottak. A nyelv médiumának ilyen rigid elképzelése folytonosan próbára tétetik McLuhan saját fluid retorikája által, így médiumanalízisének alapja nemcsak meginog, de az írás helyzete is mindig áthelye-

24 Emlékeztetésként: Onggal ellentétben McLuhan megpróbálta elkerülni belső és külső rigid szétválasztását, így míg Ong mindenfajta technológiát szükségképpen az interiorizáció instanciája alá vetett, McLuhan mindig bevonná a befogadást, bennfoglaltságról beszél.

ződik, megsemmisítve a biztosnak vélt kategóriákat, mint amilyenek a paradigmatiszus üzenetmédiüm és a pusztán közvetítő apparátus.

Ha igazat adunk Wellbrynek, vagyis elfogadjuk, a dekonstrukció nem azzal hozott újat, hogy a jelölői szintérre bevezette az írást, hanem az írás révén a véletlenszerűséget (Wellbry 2005: 427), ezzel szétszakítva a szintért és megalapozva egy új, mediális erőteret a dekonstrukció számára, akkor nemcsak az válik világossá, hogy a dekonstrukció médiaelméleti praxisa túlmutat az írás fenomenológiáján, hanem az is, hogy lennie kell olyan esetnek, amikor a médiumok hatása egyszerűen csődöt mond, nem valósul meg. Ahogy Derrida szembemegy²⁵ mind Saussure-rel (Saussure 1998: 93–95 és a 137. l.), mind Lacannal²⁶ a nyelvi jel motiválatlanná válása (*devenir-immotivé*) (Derrida 1967: 69) kapcsán, s eléri, hogy ne lehessen egyértelműen kijelenteni, minden jel önkényes, úgy az esetlegesség olyan horizontját mutatja fel, mely átértelmezi a technodeterminizmus kontextusát. Eszerint McLuhan már nem azért technodeterminista, amiért Williams kritika alá vette, mert a mediális színteret elválasztotta a társadalmi folyamatoktól, ezzel „átesztétizálva” (láttuk, kittleri szempontból a mediális megkülönböztetést hogyan cseréli fel egy ponton esztétikaira McLuhan) a média tudományt (Williams 2003: 129–130). McLuhan azért válhat a dekonstrukció nézőpontjából technodeterministává, mert képtelen elgondolni olyan lehetőségét a mediális konstellációknak, amikor még az üzenetté vált médium sem ér célba.²⁷

A mcluhani mediális színtér eminens médiumainak a megkülönböztetések által tehát mindig hatniuk kellene, azonban a véletlenszerűség, mely nekifeszül az analízis alapjainak, éppen a másodvonalbeli médiumok által konstituálódik és vezetődik be a vizsgálatba. E médiumok lehet, hogy soha nem lehetnek kizárólag üzenetek – mint láttuk az írás esetében –, tehát a híres tételnek, „the medium is the message”, nem felelnek meg, azonban éppen ezek nyitják meg a véletlenszerűség révén e tétel kimondhatóságának lehetőségét. Ezért válik rendkívül időszerűvé, hogy a derridai archívum *insignifiance remarquante*-ra, vagyis egy a (jelölés bevett fogalmától és a) jelentéstől elszakadó, nem teleologikus újra s újra beírt jelentéktelenségre építő eseményzerűsége szolgáljon példaként a technodeterminizmusra építő médiumtörténettel szemben. Ugyanis a dekonstrukció által létrehozott mediális színtér úgy nyitja meg a médiumtörténetek új elméletének lehetőségét, hogy ennek írása közben saját médiumtörténetét is folytonosan kockára teszi annak elkerülése érdekében, hogy a mediális effektusok totalizáló ereje megkülönböztetéseket vezessen be az archívumban.

25 « Ainsi le 'retour de boeuf' convient mieux à la lecture qu'à l'écriture » (Derrida 1967: 409).

26 « A majuscule la forme d'un crâne de bœuf renversé avec les cornes qui le prolongent. De même chacun sait que le bet est le nom de la maison. Bien sûr la discussion se complique, voire s'assombrit, quand on tente de faire un recensement, un catalogue de ce que désigne le nom de la suite des autres lettres » (Lacan 1991: 88), illetve vö. (Lacan 1966: 500).

27 Derrida az *Envois* című tanulmányán és Poe-olvasatának ismert Lacan-kritikáján – ahol a levél meg nem érkezésének lehetősége szolgál annak alapjául, hogy a levél egyáltalán eljuthat a címzetthez – kívül küldés és véletlen kapcsolatával Freud egyik története kapcsán is foglalkozik (Freud 2006: 301; Derrida 2007: 366–367). Ez persze értelmezhető úgy is, hogy a mcluhani antropocentrikus szemlélet idézi elő leginkább a technodeterminizmust, lévén a hatás mindig csak az emberen teljesezhet be, így ha nem talál humán befogadót a médium, akkor szükségképpen hatástalan marad.

Hivatkozott irodalom

- Bredekamp, Horst és Sybille Krämer (2009): Technik und Kultur als Bedingungsgeflecht. Ein Nachwort. In *Bild-Schrift-Zahl*. Horst Bredekamp és Sybille Krämer (szerk.). München: Fink.
- Bolz, Norbert (2008a): *Am Ende der Gutenberg-Galaxy. Die Neuen Kommunikationsverhältnisse*. München: Fink.
- Bolz, Norbert (2008b): Prothesengott. Über die Legitimität der Innovation. *Merkur* 9–10: 753–761.
- Bónus Tibor (2003): Archivum – a múlt megalkotása és a jövő emlékezete. Jacques Derrida Freud-olvasatai nyomá(ba)n. In *Történelem, kultúra, medialitás*. Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter (szerk.). Budapest: Balassi.
- Coy, Wolfgang (2003): Hardware, Software, Content. In *FAktisch. Festschrift für Friedrich Kittler zum 60. Geburtstag*. Peter Berz és Annette Bitsch és Bernhard Siegert (szerk.). München: Fink.
- Czitrom, Daniel J. (1982): *Media and the American Mind. From Morse to McLuhan*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Day, Ronald E. (2001): *The Modern Invention of Information. Discourse, History, and Power*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Debray, Régis (1996): *Media Manifestos. On the Technological Transmission of Cultural Forms*. London: Verso.
- Derrida, Jacques (1967): *De la Grammatologie*. Paris: Minuit.
- Derrida, Jacques (1972a): Signature, Evenement, Contexte. In uő: *Marges de la philosophie*. Paris: Minuit.
- Derrida, Jacques (1972b): *Positions*. Paris: Minuit.
- Derrida, Jacques (2001): Typewriter Ribbon. Limited Ink (2). (“within such limits”). In *Material Events. Paul de Man and the Afterlife of theory*. Tom Cohen, Barbara Cohen, J. Hillis Miller, Andrzej Warminski (szerk.). Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Derrida, Jacques (2007): My Chances / Mes chances. In uő: *Psyche: Inventions of the Other I*. Stanford: Stanford University Press.
- Derrida, Jacques (2008): Az archivum kínzó vágya. In Jacques Derrida és Wolfgang Ernst: *Az archivum kínzó vágya / Archivumok morajlása*. Ford. Bereczki Péter és Lénárt Tamás. Budapest: Kijárat.
- Derrida, Jacques (2010): *Copy, Archive, Signature. A Conversation on Photography*. Stanford: Stanford University Press.
- Doyle, Richard (1997): Allergies of Reading. DNA, Language and the Problem of Origins. In uő: *On Beyond Living. Rhetorical Transformances of the Life Sciences*. Stanford: Stanford University Press.
- Fekete, John (1982): Massage in the Mass Age. Remembering the McLuhan Matrix. *Canadian Journal of Political and Social Theory* 6(3): 50–67.
- Figal, Günter (2009): *Tárgyiság. A hermeneutikai és a filozófia*. Budapest: Kijárat.
- Freud, Sigmund (2006): *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Budapest: Gabo.
- Galloway, Alexander R. és Eugene Thacker (2007): *The Exploit. A Theory of Networks*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gane, Nicholas és David Beer (2008): *New Media. The Key Concepts*. Oxford: Berg.
- Gitelman, Lisa (1999): *Scripts, Grooves and Writing Machines. Representing Technology in the Edison Era*. Stanford: Stanford University Press.
- Goody, Jack (2000): *The Power of the Written Tradition*. London: Smithsonian Institution Press.
- Gordon, Terrence (2010): *McLuhan. A Guide for the Perplexed*. London: Continuum.
- Goux, Jean-Joseph (1972): Du graphème au chromosome. *Les Lettres Francaises* 1429: 6–7.
- Hansen, Mark B. N. Hansen (2004): *New Philosophy for New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hayles N. Katherine (1999): *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kirschenbaum, Matthew G. (2008): *Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kittler, Friedrich (1992): *Discourse Networks 1800/1900*. Stanford: Stanford University Press.
- Kittler, Friedrich (1996): *The History of Communication Media*. Elérhető az interneten: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=45> (2011. november 14.)
- Kittler, Friedrich (1997): Media Wars. Trenches, Lightning, Stars. In *Literature, Media, Information Systems*. John Johnston (szerk.). Amsterdam: G+B Arts.
- Kittler, Friedrich (1999a): *Gramophone, Film, Typewriter*. Stanford: Stanford University Press.
- Kittler, Friedrich (1999b): *Der Schleier des Luftkriegs*. Elérhető az interneten: http://www.zeit.de/1999/16/199916.medien_.xml (2011. november 14.)
- Kittler, Friedrich (2005): *Optikai médiumok*. Ford. Kelemen Pál. Budapest: Magyar Műhely – Ráció.

- Kittler, Friedrich (2006): *Musik und Mathematik – Band I: Hellas. Teil 1: Aphrodite*. München: Fink.
- Kittler, Friedrich (2009): Zahl und Ziffer. In *In Bild–Schrift–Zahl*. Horst Bredekamp és Sybille Krämer (szerk.). München: Fink.
- Krämer, Sybille (2009a): >Schriftbildlichkeit< oder. Über eine (fast) vergessene Dimension der Schrift. In *Bild–Schrift–Zahl*. Horst Bredekamp és Sybille Krämer (szerk.). München: Fink.
- Kogge, Werner (2005): Erschriebene Denkräume. Grammatologie in der Perspektive einer Philosophie der Praxis. In *Schrift: Kulturtechnik zwischen Auge, Hand und Maschine*. Gernot Grube, Werner Kogge és Sybille Krämer (szerk.). München: Fink.
- Kulcsár Szabó Ernő (2010): A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés. Avagy szövegtudomány-e (még) a filológia? In uő. *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lacan, Jacques (1966): L'instance de la lettre dans l'inconscient. In uő: *Écrits*. Paris: Seuil.
- Lacan, Jacques (1991): *L'identification* (Séminaire 1961–1962), Paris: Association Freudienne Internationale.
- Levinson, Paul (2004): *Digital McLuhan. A Guide to the Information Millenium*. London: Routledge.
- van Loon, Joost (2008): *Media Technology*. London: Open University Press.
- MacDonald, Michael (2006): Empire and Communication: The Media Wars of Marshall McLuhan. *Media, Culture & Society* 28(4): 505–520.
- Mahr, Bernd (2009): Modellieren Beobachtungen und Gedanken zur Geschichte des Modellbegriffs. In *Bild–Schrift–Zahl*. Horst Bredekamp és Sybille Krämer (szerk.). München: Fink.
- de Man, Paul (1971): The Rhetoric of Blindness. Jacques Derrida's Reading of Rousseau. In uő: *Blindness and Insight. Essay in the Rhetorics of Contemporary Criticism*, New York: Routledge.
- McLuhan, Eric és Marshall McLuhan (1992): *Laws of Media. The New Science*. Toronto: The University of Toronto Press.
- McLuhan, Eric és Franks Zingrone (2005): *Essential McLuhan*. London: Routledge.
- McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto: The University of Toronto Press.
- McLuhan, Marshall (2001): *Understanding Media. The Extensions of Man*. London: Routledge.
- McLuhan, Marshall és Quentin Fiore (2006): *The Medium is the Massage. An Inventory of Effects*. Berkeley: Gingko Press.
- Marin, Louis (1997): *Food for Thought*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ong, Walter J. Ong (2009): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London: Routledge.
- Ruyer, Raymond (1954): *La cybernétique et l'origine de l'information*. Paris: Falmmarion.
- de Saussure, Ferdinand (1998): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Wellbery, David E. (2005): Az írás külsőlegessége. In *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Bónus Tibor, Kelemen Pál és Molnár Gábor Tamás (szerk.). Budapest: Ráció.
- Wiener, Norbert (1989): *The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society*. London: FA Books.
- Williams, Raymond (2003): *Television. Technology and Cultural Form*. London: Routledge.
- Winthrop-Young, Geoffrey (2011): *Kittler and the Media*. Cambridge: Polity Press.